

О.О. Непочатенко,
д. е. н., професор,
зав. кафедри фінансів і кредиту
Уманського національного університету
садівництва, м. Умань
Л.В. Транченко,
д. е. н., професор
кафедри менеджменту організації
Уманського національного
університету садівництва, м. Умань
О.М. Транченко,
к. е. н., ст. викладач
Уманського національного університету
садівництва, м. Умань

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ ЯК ОСНОВА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

У сучасних умовах формування ринкової соціально орієнтованої економіки як ніколи гостро постало завдання підвищення ефективності управління як основи конкурентоспроможності сільського господарства. У статті розглянуто основні підходи до визначення сутності управління, запропоновано основні напрями конкурентоспроможності та ефективного використання в сільському господарстві.

Ключеві слова: управління, управління підприємством, стратегічне управління, менеджмент, управлінські відносини.

У сучасних умовах формування ринкової соціально орієнтованої економіки як ніколи гостро постало завдання підвищення ефективності управління сільським господарством. Методологія дослідження механізму управління та його ефективності історично і логічно базується на безпосередньо суспільному характері виробництва та законах його розвитку. Адже управління сільським господарством виступає важливим складником структури процесу виробництва і впливає на якість і результативність останнього. Сама ж ефективність управління сільським господарством функціонально залежить від багатьох зовнішніх факторів, а також від оптимальності функціонування всіх структурних елементів самої системи управління.

Аналіз існуючих на практиці й у літературі точок зору дозволяє, на нашу думку, виділити три основні парадигми теорії управління, які можна вважати переважними. Перша з них пов'язана з теоретичними поданнями про управління й спробами їхньої модифікації в нових умовах. Теоретичні основи управління економікою досліджувались у межах загальної концепції «теорія управління соціалістичним виробництвом». Певний внесок у її розвиток внесли В. Афанасьєв, Д. Гвішиані, Є. Гайдар, В. Дубоносів, А. Злобін, О. Козлова, Є. Корицький, Ю. Лавріков, В. Маршев, Г. Попов, Г. Петраков, В. Раппопорт. У межах загальної теорії управління активно розроблялися проблеми функціонування соціалістичного підприємства та його управління. Основні їхні положення викладені в працях таких економістів, як Л. Абалкін, П. Буніч, А. Булатів, Г. Горланов, С. Дзарасов, М. Єрмолін, В. Камаєв, П. Качур, І. Колесов, Е. Кузнецов, А. Моїсєєв, А. Орлів, С. Сіроткін, М. Панів, В. Поронов, В. Радаєв та інші.

Завдання статті розглянути основні підходи до визначення поняття управління, запропонувати основні напрями конкурентоспроможності сільського господарства.

На сучасному етапі успішний розвиток проблеми управління сільським господарством набуває винятково важливого значення. У цей час склалися два основні підходи до розвитку загальної теорії управління, що відбивають умови переходу від однієї соціально-економічної системи до іншої. Перший з них пов'язаний зі спробами модифікації управління на колишній теоретичній базі й обґрунтування його законів у нових ринкових умовах.

У нових умовах господарювання «необхідність обґрунтувати систему законів управління» у достатній мірі виправдана й відбиває наявні реалії. Однак, на наш погляд, дана точка зору не достатньо враховує системний характер змін, що відбуваються на практиці в усіх сферах життя суспільства. Насамперед, не враховується дія всієї системи об'єктивних економічних законів, зокрема

– закону суспільного поділу праці, реалізованого в нових історичних умовах. Крім того, упускаються досягнення сучасного менеджменту – науки про управління в ринкових умовах, що склалася за кордоном, а це розриває єдину теоретичну основу управлінської науки.

Другий підхід до розвитку теорії управління набуває обґрунтування в науковій літературі. У ньому відбивається нова парадигма управління, що базується на принципах і механізмах ринкового господарювання.

На макрорівні вони пов'язані з:

- а) різким поворотом країни від адміністративно-планової економіки до ринково-підприємницької;
- б) широкомасштабною технологічною революцією, що охопила увесь світ і пропонує докорінні зміни у взаємодії між суспільством і природою;
- в) потужними інтеграційними процесами, що відбуваються на всіх рівнях економічного розвитку;
- г) відновленням соціально-класових відносин, демократизацією громадського життя;
- д) появою суверенних незалежних держав на місці колишнього СРСР.

На мікрорівні необхідність нової організації управління викликана:

- а) різноманіттям економічних і соціальних форм підприємств, заснованих на різноманітті власності;
- б) новим виглядом організаційних структур підприємств, включаючи й державний сектор;
- в) зміною форм взаємодії учасників відтворювального процесу в межах самого підприємства, включаючи появу нових економічних суб'єктів, серед них менеджерів-професійних керівників;
- г) становленням самостійних систем і механізмів управління на всіх без винятку підприємствах на основі поділу функцій управління між підприємствами й державою.

Ми поділяємо думку тих учених [1; 3; 5], які вважають, що другий підхід до розвитку загальної теорії управління більшою мірою враховує системний характер змін. Одним з найістотніших факторів в економічній сфері є поділ функцій управління між підприємствами й державою, що вимагає відповідного теоретичного обґрунтування. Перехід до ринкових відносин об'єктивно поставив перед вітчизняною наукою й практикою завдання вироблення нової парадигми управління в економічній сфері. Об'єктивними її передумовами при цьому є фактори зовнішнього порядку, і насамперед трансформація планової економічної системи в ринкову, підприємницьку. Отже, теоретичні й практичні основи управління повинні бути приведені у відповідність із новим етапом історичного розвитку. Насамперед, таке завдання повинне виконуватися для мікрорівня економіки, тобто для підприємства, як основного суб'єкта всієї системи ринкових відносин. Це об'єктивно допускає вироблення положень концептуального характеру, що визначають теоретичні аспекти управління підприємствами в новій системі суспільних відносин.

У закордонній літературі паралельно вживаються, але не завжди ототожнюються поняття «управління» і «менеджмент». При цьому варто підкреслити двоїстий підхід до вживання категорії «менеджмент». З одного боку, менеджмент розглядається як управлінська діяльність взагалі, тобто специфічна діяльність у сфері суспільного поділу праці, що характеризує стосунки людей у процесі праці вздовж вертикалі незалежно від галузевої належності, цехового поділу тощо. З другого боку, термін «менеджмент» набагато частіше застосовується до конкретної сфери економічної діяльності – підприємстві. У цьому змісті менеджмент – особливий вид управлінської діяльності, пов'язаний з підприємництвом, бізнесом і його структурами.

Ми розглядаємо категорію «управління» і «менеджмент» як синоніми в тому випадку, коли мова йдеться про сферу підприємництва. При цьому підприємництво є складовою частиною ринкової економічної системи, її основним і найважливішим елементом. Тому що менеджмент входить у систему підприємництва, то управління в економічній сфері в умовах ринку відповідає значенню цієї категорії. Визначаючи суть іншої категорії – підприємства – у системі капіталістичного господарства, К. Маркс, наприклад, підкреслював, що «машина – тільки продуктивна сила. Сучасна ж фабрика, заснована на вживанні машин, є суспільні відносини виробництва, економічна категорія» [6].

Указуючи на особливу роль підприємства, французький економіст Кондратьюк І.О. стверджує, що «...для суспільства підприємство є осередок, де здійснюється виробництво благ. Підприємство, одним словом, є, насамперед, органом координації діяльності людей, координації якої воно здійснює через залучення в спільну справу різних факторів виробництва» [5].

Мартиненко М.В. вказує, що мета капіталістичного виробництва – витяг прибутку й приватнокапіталістичне присвоєння – зберігаються й у сучасних умовах. Сучасна корпорація контролюється групою великих акціонерів і вищих менеджерів (капіталістів), які здійснюють його за

правом володіння лише частиною акцій [7].

Слід зазначити, що представники різних наукових шкіл і напрямів економічної й управлінської думки систематизували поняття, як про управління, так і про саме підприємство. З наведених визначень видно, що в характеристиці підприємства виділяються економічні, організаційні й управлінські аспекти. Економічна специфіка підприємства як об'єкта управління визначається його соціальною значимістю, суть якої в тому, що тут створюються суспільні блага. Організаційно підприємство виступає як деяка замкнута система, яка взаємодіє із зовнішнім середовищем за допомогою наявних у неї ресурсів. Управління підприємством як одна з його функцій пов'язується, зокрема, з координацією факторів виробництва, персоналу, контролем за діяльністю підприємства з боку менеджерів. Таким чином, поняття «управління підприємством» є складною науковою категорією, носить інтегрований характер, не має однозначного трактування й вимагає системного підходу до розкриття його сутності.

Останнім часом у науковій літературі [1; 2; 4; 6; 7] є чимало спроб розкрити сутність і зміст процесу управління в цілому й управління сільським господарством, зокрема, через призму системного підходу. Дослідження показують, що при аналізі управління як системи одні вчені акцентують увагу на соціальних аспектах, розмежовуючи сучасну науку управління на два рівня знань – теорію соціального управління й прикладні теорії організації й управління [4].

На думку інших, «удосконалювання систем соціального управління неможливе без удосконалювання людських якостей керівника й виконавця», тобто вони наголошують на психологічних аспектах управлінської діяльності. Існує велика кількість робіт, монографій, навчальних посібників, у яких система управління досліджується з позицій теорій макро- і мікроекономіки. Спостерігається зростання кількості публікацій, що відбивають правові аспекти системи управління. Мають місце спроби звести управління до політики, елементів влади, різних проявів політичної системи.

В управлінській літературі найчастіше поняття «система управління» розкривається через призму відносин управління або управлінських відносин. Зокрема, вони являють собою «складний комплекс взаємозв'язків і взаємодій між елементами системи в процесі управлінського впливу» [2]. Цей вплив здійснює суб'єкт управління (керуюча система) на об'єкт управління (керована система) для досягнення певної мети. При цьому об'єкт і суб'єкт управління й система в цілому випробовують вплив навколишнього середовища, у межах якої відбувається їхня взаємодія. На наш погляд, прагнення розкрити суть управління як системи через аспекти різних наук, підтверджує його інтегральний характер.

Вимагає уточнення класифікація управління сільським господарством на системній основі. Класифікація управління є одним із нагальних завдань загальної теорії управління на сучасному етапі її розвитку. Найповніше подання про класифікацію управління в цілому як системи, дає схема, запропонована Мартиненко М.В. [7]. При цьому, одним з основних класів управління є соціальне управління, що має два основні підкласи – управління індивідуальною діяльністю людини й управління колективною діяльністю людей. У соціальному управлінні людина є живим суб'єктом пізнання. Об'єктом вивчення виступають соціальні системи, а предметом – системи управління різними сферами суспільства і сферами організації соціального життя. Найважливішим видом соціального управління є управління матеріальним виробництвом, а управління підприємством виступає як його частина. Однак у спеціальній літературі згадується близько вісімдесяти різновидів управління [3]. Тому, як підкреслює багато фахівців, у цій сфері існують певні проблеми застосування даної методології щодо управління підприємствами.

Отже, можна дійти таких висновків про розвиток теорії управління в сучасних умовах. Потреба відновлення теоретичної бази загальної управлінської науки реально існує й об'єктивно обґрунтована процесами трансформації колишньої економічної системи до ринку. Це пов'язане з тим, що теоретична наука тривалий час формувалася під впливом ідеологічних установок централізованої системи управління «соціалістичним виробництвом». Брак концептуальних положень зі створення цілісної системи управління економікою, обґрунтування її цілей, завдань і функцій, а також складників її елементів, є однією з основних причин критичної ситуації, яка сформувалася в економіці країни. Рішення даної проблеми вбачається на шляхах інтеграції вітчизняної теорії й практики управління з досягненнями сучасного наукового менеджменту, освоєнням і розвитком його теоретичних концепцій. У міру розвитку ринкових відносин необхідність переходу до нових концептуальних положень підвищується. Потреба в управлінні сільським господарством виникла знову, коли в зовнішньому середовищі з'явилися джерела глобальної нестабільності – політичної, соціальної, екологічної; почало позначатись обмеження обсягів доступних ресурсів і меж зростання

ринку. Таким чином, коли стратегічні зміни прийняли системний характер, на підприємствах сформувався постійний рівень стратегічного управління.

Увесь процес історичної еволюції систем управління відбувався на тлі прискорення й зростання частоти зовнішніх змін. Щодо них скорочувався обрій і зменшувалася періодичність планування на всіх рівнях управління. Тому деякі автори у 80-ті роки почали обґрунтовувати потребу відмови від стратегічного планування. Однак варто врахувати, що рівень управління не пов'язаний жорстко з обрієм планування. Стратегічні плани зовсім не обов'язково повинні бути довгостроковими. Водночас посилення тиску з боку зовнішнього середовища викликає необхідність зростання самоорганізації системи на відповідних рівнях управління. Іншими словами, наявність зовнішніх стратегічних змін неминуче вимагає управління стратегією й організаційним потенціалом сільського господарства. У нових умовах господарювання необхідні якісні «парадигмальні» зміни системи управління сільського господарства. Наші пропозиції зводяться до такого:

- сільське господарство повинне визначити своє місце в господарській системі, орієнтуючись на стратегію кооперування й розвиток контрактних відносин;
- у нинішніх умовах варті на уваги логіка планування, ресурси, стратегія, мети, що сприяє активізації наявного ресурсного потенціалу;
- основний акцент у керуванні необхідно перенести на «індивідуальність» підприємства, використовуючи його унікальні конкурентні переваги;
- еволюція сільськогосподарських підприємств у напрямку зовнішнього й внутрішнього середовища обумовлює потреба розвитку внутрішньої культури, орієнтації управління на людські потреби й інтереси, їхній облік і втілення в господарській практиці.

Сільське господарство особливо має найбільшу потребу в реорганізації власної діяльності й головне завдання в тому, щоб перебудувати систему управління відповідно до економічної ситуації, що змінилась у країні.

Література

1. Асаул А.М. Основні напрями підвищення якості та ефективності розробки і прийняття управлінських рішень у підприємницьких структурах / А.М. Асаул // Економіка України. – 2012. – № 11. – С. 29–37.
2. Бабко В.М. Державна підтримка сільськогосподарського виробництва як чинник забезпечення його конкурентоспроможності / В.М. Бабко // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – №7 (квіт.). – С. 79–81.
3. Баранов К.В. Привабливість економічного простору як умова конкурентоспроможності національної економіки / К.В. Баранов // Вісник СумДУ. – 2012. – №2. – С. 30–38. – (Серія «Економіка»).
4. Гилка М.Д. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств та їх державна підтримка / М.Д. Гилка // Економіка АПК. – 2012. – №3. – С. 78–83.
5. Кондратюк І.О. Конкурентоспроможність сільського господарства та шляхи її підвищення / І.О. Кондратюк // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 1. – С. 56–63.
6. Маркс К. Нищета философии / К. Маркс // Соч. / [К. Маркс, Ф. Энгельс]. – [2-е изд]. – М. : Политиздат, 1955. – Т. 4. – С. 65–185.
7. Мартиненко М.В. Інформаційні засади управління організаційними знаннями підприємства / М.В. Мартиненко // Механізм регулювання економіки. – 2012. – №1. – С. 118–128.

In modern conditions of development of a socially oriented market economy as never before faced the task of increasing the efficiency of management as a basis of competitiveness of agriculture. The article describes the main approaches to the definition of the essence of management, the basic directions of competitiveness and effective use in agriculture.

Keywords: *management, business management, strategic management, administrative relations.*

В современных условиях формирования рыночной социально ориентированной экономики как никогда остро встала задача повышения эффективности управления как основы конкурентоспособности сельского хозяйства. В статье рассмотрены основные подходы к определению сущности управления, предложены основные направления конкурентоспособности и эффективного использования в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: *управление, управление предприятием, стратегическое управление, менеджмент, управленческие отношения.*